

Et latinskoleforsøg for 200 år siden

Af Paul G. Lange

Indledning

I 1797 blev et enestående og meget omfattende forsøg sat igang i den danske latinskole. Det gennemførtes på Københavns domskole, Vor Frue Latinske Skole, fra slutningen af 1797 til sidst på året 1801. Forsøget banede vejen for en reform i 1809 af den lærde skole i Danmark. I hovedsagen kom 1809-forordningen til at danne basis for den lærde skole helt frem til 1903, hvor 1900-tallets danske gymnasieskole så dagens lys. I årene efter 2. verdenskrig er der gennemført mange forsøg i den danske skoleverden, også i gymnasieskolen. Alene af den grund kan det have interesse at undersøge, hvordan man i ældre tid håndterede et forsøgsprojekt.

Opgaven har *ikke* været at redegøre for forsøgets baggrund og dets betydning for den endelige ordning i 1809. I den sammenhæng henvises til: C.A.S. Dalberg & P.M. Plum: Metropolitanskolen gennem 700 Aar, 1916, og Vilh. Lorenzen: Metropolitanskolen 1537-1938 (Metropolitanerbogen 1939) samt til J. Paludans: Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverrig, 1885. *Nærværende gennemgangs sigte er alene at give et billede af forsøgets administrative og pædagogiske rammer, lærerstaben, eleverne samt forsøgsårenes vilkår og problemer.*

Ved en kombination af et lykketræf midt under krigshandlingerne i eftersommeren 1807 og rektor N.L. Nissens forudseenhed og omsorg for Frue Skoles arkivmateriale i den hektiske tid under englændernes angreb på København, eksisterer endnu – trods bombardementet af København, der lagde skolebygningen fuldstændig i ruiner – store dele af skolens arkivalier. Det gælder bl.a. discipel- og censurprotokoller, skolerådets forhandlingsprotokol, journalbog og en brevkopibog.¹ Alt var anbragt under Vor Frue Kirke i en tilmuret krypt, som til trods for kirkens totale ødelæggelse forblev uskadt.

En skildring af livet på Vor Frue Latinske Skole i København i forsøgsårene 1797-1801 (»Prøvetiden«) må baseres på det nævnte arkivmateriale. Men også arkivmateriale fra Kommissionen for de lærde Skoler og Universitetet, skolens foresatte myndighed, må inddrages, hvor skolens egne arkivalier ikke strækker til i belysningen af forholdene.²

Forsøgsrammerne

For at kunne forstå skolens interne og eksterne problemer og diskussioner er en oversigt over forsøgets rammeplaner og instrukser hensigtsmæssig.

*Frederik Chri-
stian, 1765-1814,
hertug af*

*»til de lærde
Skolers og
Københavns Uni-
versitets Foran-
dring og Forbed-
ring nedsatte
Kommission«.*

Forsøget indgik i rækken af samfundsreformer, som slutningen af 1700-tallet er så rig på. Det blev sat i værk af staten og af kongen lagt i hænderne på initiativtageren »Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler«.³

Den kun 32-årige Hertug Frederik Christian af Augustenborg (1765-1814) var kommissionens formand og dynamo. Dens øvrige medlemmer udgjorde en kreds af lærde kulturpersonligheder, hver med sin synsvinkel på den lærde skoles aktuelle tilstand, reformbehov, fremtid og ikke mindst samfundsmæssige funktion.⁴

Administrativt blev Frue Skole »Kommissionens Embedsstyrelse og Opsyn undergivet«, som det efter kongeligt ønske hed i en skrivelse af 26/10 1797.⁵ Derfor måtte Biskop N.E. Balle i konsekvens heraf tjenstligt oplyse skolen om, at i og med den nye forordning ophørte hans opsyn med og ansvar for skolen.⁶ *Så uddramatisk afsluttedes den danske latinskoles samhörighed med kirken gennem mange hundrede år. Fremover skulle latinskolen drives i statsligt regi.*

Den 26. oktober sendte kommissionen skolen en række planer og instrukser, der lagde rammerne for det kommende forsøg.

For det første fremlagdes en organisationsplan, »Skoleplan«,⁷ der paragraf for paragraf opstillede et regelsæt for skolens styring og interne organisation, en parallel til vor tids ministerielle bekendtgørelser. Indholdet var regler for klasseinddeling, eksamen, evaluering af disciplene, optagelse af disciple, ferier, stipendier, skolens interne organisation m.v. Planen forelå kun som et udtog af en større plan, som formentligt efter forsøgets afslutning skulle gøres fuldstændig og være grundlaget for en fuldstændig nyordning af hele latinskolen i det dansk-norske rige.

For det andet meddeltes en meget omfattende og detaljeret »Instrux for Overlærerne«⁸ vedlagt en besked til overlærerne om internt at udarbejde dels en instruks for adjunkterne, baseret på deres egen,⁹ dels en instruks for skolebibliotekaren.¹⁰ Overlærerinstruksen foreskrev lærerne deres pligter både som lærere og som opdragere, påpegede ønskelige pædagogiske metoder og opregnede lærernes løbende administrative opgaver i form af karaktergivning og aflevering af indberetninger om undervisningens forløb.

For det tredje fremsendtes et komplet sæt ordensregler for eleverne, »Love for Frue latinske Skole«.¹¹ I tolv paragraffer var disciplenes pligter i og uden for skolen beskrevet. Der var endog indsat regler for deres indbyrdes adfærd. Disse love fik enhver af eleverne udleveret i et trykt eksemplar efter forsøgets åbningshøjtidelighed 20/11 1797, hvor det påhvilede læreren i religion, moral og antropologi, overlærer Liebenberg, at læse samtlige regler op for eleverne og formane dem til at overholde dem, hvad læreren i moral(!) iøvrigt skulle gøre én gang årligt.¹²

For det fjerde havde kommissionen en undervisningsplan færdig for samtlige fag på alle niveauer; under den forsigtige overskrift »Forsøg at bestemme Undervisningens Omfang i Specialklasserne og Grændserne for enhver i Særdeleshed«.¹³ Planen var mere en progressionsdidaktik end en plan for det præcise indhold i undervisningen, og den omtalte slet ikke lærebøgerne.

Endelig forelagdes for det femte et »Reglement for Skolebiblioteket«.¹⁴ Her kunne man bl.a. læse reglerne for udlån, anskaffelse af undervisningsapparatur, nyanskaffelser til bogsamlingen, skolebibliotekarens forpligtelser samt evt. erstatningsforhold.

Kommissionen havde med denne vifte af regulativer dækket alle skolens administrative og pædagogiske forsøgsfelter. Man må have været klar over, at skolens ledelse med tiden kunne få behov for at stille spørgsmål om fortolkningen af det mangesidige materiale, der ofte repræsenterede nytænkning omkring skolens forskellige funktioner. Den vedlagte følgeskrivelse sluttede derfor med denne opfordring til overlærerne: »Skulde enten i Henseende til Instruxen, dens Bilagere, eller Bibliotheksreglementet nogen Slags Oplysning eller nærmere Bestemmelse af Dem findes fornøden, kunne De stedse være forsikrede om Kommissionens opmærksomste Re-debonhed til at efterkomme Deres Ønsker«.

Skolens ledelse

Som nævnt var skolen eksternt underlagt kommissionens styring, internt derimod indbyggedes i forsøget *en kollektiv ledelsesstruktur*. Rektor måtte højst utraditionelt dele sine lederfunktion med skolens fire overlærere i det såkaldte »Skoleraad«. Begrundelsen for at begrænse rektors indflydelse findes i en artikel om forsøget, skrevet af kommissionens sekretær K.L. Rahbek.¹⁵ Han anbefalede at fratage rektor ved en latinskole »den Leilighed at gjøre Brug af sit Embede, som kommer meest overens med hans Hovedtilbøielighed, det være sig: Magelighed, Stolthed, eller Interesse«, og at hindre ham i at »misbruge sin Myndighed, at vise Føielighed imod nogle, og det modsatte imod andre, alt efter Omstændighederne«. Rahbeks portræt af rektorfiguren er naturligvis usminket og generaliserende, men har uden tvivl haft noget genkendeligt for adskillige i samtiden. Nu var det ikke Frue Skolens rektor, der personligt skulle stækkes med et skoleråd ved sin side. Hensigten var at afprøve, om lærere i kraft af deres ekspertise i fremtiden burde have del i skolens interne beslutningsproces. Når man indførte en for datiden forbløffende avanceret demokratisk ledelsesform, kan det kun forstås som en indgang til at forbedre de enkelte latinskolars lokale administrative og pædagogiske ledelse. En nærmere beskrivelse af rektors faktiske stilling på Frue Skole under forsøget vil blive taget op senere (se afsnittet: Skoledagen og arbejdsbyrden).

Skolerådet var internt skolens øverste administrative og pædagogiske myndighed. Dets beslutninger, som dog i bred almindelighed blev efterset af kommissionen, var gældende for enhver på skolen, altså også for rektor, der var rådets formand og repræsentant for skolen udadtil. Det idømte disciplene straffe, uddelte stipendier efter et forelagt regelsæt, forestod skolens økonomi, udarbejdede eksamens- og ugeskema, udarbejdede interne instrukser, indstillede forslag til forbedret indretning af skolebygningen, vurderede disciplenes op- og nedrykninger, forestod optagelsen af elever, drøftede henvendelser fra og til forældrene m.m.

Allerede inden forsøget begyndte, blev skolerådet sat i arbejde. Sammen med ovennævnte rammebestemmelser modtog fem-mandskollegiet en skrivelse fra kommissionen, hvor en række opgaver blev beordret løst omgående.¹⁶

Der skulle anskaffes *en forhandlingsprotokol, en journalbog og en kopibog*, alle autoriseret af rektor. »I Protokollen indføres Skoleraadets Deliberationer, saavel Grundene som Resultaterne med mueligste Præcision og Korthed. De fire yngste

Overlærere skiftes kvartaliter til at holde den, og begyndes hver Gang med at opgive, hvilke Overlærere i Mødet vare tilstæde. Hvert Mødes Protokol underskrives af Skoleraadets tilstædeværende Lemmer«. Rådet skulle aftale en fast mødedag i ugen; rektor havde dog retten til at indkalde til ekstraordinære møder. Journalbogen tjente til at holde styr på ind- og udgåede skrivelser og førtes af den overlærer, der p.t. førte protokollen. Og i kopibogen indførtes afskrifter af alle disse skrivelser; dette omfattende skrivearbejde påhvilede skolens lærer i skrivning – mod betaling.

Herudover skulle skolerådet »være betænkt paa at anskaffe et Pengeskrin med tre forskellige Laase, hvortil Rector og de tvende ældste Overlærere have hver sin Nøgle. Dette Skrin vil strax behøves, for deri at giemme det første Qvartals Skolepenge, som ved Indtegnelsen skal betales prænumerando«. Det drejede sig slet og ret om skolens kasse, der kom til at spille en central rolle i næsten alle møderne.

Skolens fysiske indretning og administration

Vor Frue Skole lå mellem den nuværende Skindergade og Dyrkøb med sin facade vendt mod Frue Kirke. Det var et hus i to etager; den nederste beregnet til undervisning, den øverste til beboelse for lærere. Vi har desværre ingen detaljerede tegninger af rumfordelingen. Givet er det, at bygningen langt fra honorerede, hvad forsøget måtte fordre af lokaler. Man må derfor forestille sig en betydelig overbelægning i de enkelte lokaler, fx. i antropologitimer og tegne- og skrive timer, hvor antallet af elever kunne være over 40. Var elevtallet for stort et fag, kunne man undtagelsesvis dele disciplene på to hold,¹⁷ og derfor måtte ethvert tænkeligt rum tages i anvendelse til undervisningen.

Mens man intet hører om et egentligt lærerværelse, måtte skolerådet nødvendigvis have et lokale til afvikling af sine møder. Man indrettede et »Forsamlingsværelse«, til hvilket skolerådet i sit tredje møde besluttede at lade overlærer L. Linderup anskaffe »et halvt dusin Stole«.¹⁸ Så var der en stol til hver af medlemmerne samt én i overskud til en dertil værdig person, der havde et ærinde at fremføre. De fleste gæster har nok høfligst måttet stå op over for den respektable forsamling af overlærere. Før eksamen artium i oktober 1799 blev der foretaget endnu en bestilling, denne gang på tolv læderbetrukne stole. Hertugen og de øvrige fornemme medlemmer af kommissionen, som kunne tænkes at ville være til stede, skulle kunne sidde standsmæssigt og behageligt i de mange timer og dage, eksamen varede.¹⁹

Forsamlingsværelset må have fungeret som skolens »kontor«. Møblementet har utvivlsomt efter tidens smag været spartansk. Man kan dog tillade sig at antage eksistensen af en skrivepult, datidens foretrukne skrivebord. Her kunne de tre yngste overlærere stå, når de kvartalsvis på skift førte journalen og forhandlingsprotokollen. Desuden må man også forestille sig midt i lokalet et bord med de seks omtalte stole, og midt på dette en større lysestage, der kunne give det fornødne lys i lokalet under de obligatoriske møder uden for skoletiden. Skolens arkiv var derimod anbragt i biblioteket, hvortil rektor havde nøglen.²⁰

Den såkaldte »Hoved-Censur-Protokol« fungerede som elevregister. Den blev ved forsøgets begyndelse moderniseret således, at »Skolematriklen, Censur- Eksamens- og Stipendiums Protokollen passeligst kunne forenes med hinanden, og det

lette Oversyn af alle ellers adspredte Notitser befordres«. ²¹ Hensigten var naturligvis fornuftig, men ideen viste sig allerede inden forsøgets afslutning at være til mindre gavn for »det lette Oversyn«. Der måtte suppleres med nye protokoller for at få plads til nye discipeldata, hvis tilvækst man havde glemt at tage i betragtning. Et senere oprettet alfabetisk protokolregister afbødede de værste ulemper ved systemet. ²²

Administrativt personale

Skolens budget hvilede i vidt omfang på elevbetaling. Den kvartalsvise opkrævning af henholdsvis skolepenge, 2rd. årligt pr. discipel til biblioteket, samt de såkaldte »Liig- og Degnepenge« (betaling for skolens sangydelser ved kirkelige handlinger) hos præsterne ved Frue Kirke, Trinitatis Kirke, Garnisons Kirke og Nicolaj Kirke var et tidskrævende arbejde, der for indkasseringen af skolepengenes vedkommende strakte sig over en uge. Man skulle rundt i gader og stræder og op ad smalle trapper i alle hjørner af København for at banke på dørene hos de betalende disciples forældre eller værger. Ingen på skolen magtede denne opgave. Det var antagelig begrundelsen for straks ved forsøgets begyndelse at ansætte kommunitetets pedel Brûcker til såkaldt *famulus qvæsturæ* ved Vor Frue Skole; han havde alligevel som kommunitetets inkassator sin gang rundt i byen. Ikke før i maj 1798 fik man færdigbehandlet en instruks for *famulus qvæsturæ*, efter at et udkast flere gange var vandret frem og tilbage mellem kommissionen og skolerådet. ²³ I formuleringen af netop denne instruks har det været vigtigt, at alle kunne være enige, fordi den havde relation til opkrævning af midlerne til bl.a. skolens lærerlønninger.

To personer udgjorde skolens fastansatte ikke-pædagogiske personale.

Den ene var *kustos* (= portner) Rosenqvist, der boede i skolens kælder. ²⁴ Det var tilsyneladende meningen, at hans stilling skulle være uantastet af forandringerne på skolen. Hvad der præcist har ligget bag den ændring, der blev meddelt skolen i et brev fra kommissionen allerede 4/1 1798, kan kun anes. ²⁵ I brevet stod der: »Da Kommissionen har den fuldkomne Overbevisning, at Skolens nærværende Kustos ikke er i Stand til at bestride de Forretninger, der ved Frue Skoles nye Indretning bleve ham betroede, overdrages det herved Skoleraadet at fritage ham derfor, og indskrænke hans Pligter til de Sysler, han hidtil sine Foresatte til Fornøjelse har forrettet«. Trods manglende kvalifikationer satte man ham altså ikke på porten, men valgte i stedet at antage endnu en person, grevinde Wedels kammertjener A. Erichsen. Han blev pr. 1/1 1798 ansat som *pedel* ved Frue Skole. ²⁶

Udover fortsat at være bud for skolen og at være ansvarlig for skolens brug og forsyning af brænde og stearinlys (den eneste lyskilde overalt på skolen), skulle Rosenqvist stadig sørge for kridt, svampe og blæk; desuden skulle han mod ekstra betaling gøre rent på skolen og feje i gården. Erichsen fik så tildelt den opgave, der sandsynligvis hurtigt viste sig umulig for Rosenqvist at magte. Opgaven bestod ifølge instruksen i, fra den første discipel kom om morgenen til den sidste forlod den om aftenen, at have opsynet med eleverne både i skolegården, på skolegangen og – om nødvendigt – i klasserne. ²⁷ En lærer kunne tilkalde pedellen, der i undervisningstiden skulle have sin faste plads på gangen uden for klasseværelserne, til at bistå ham

med at »lette ham Arbeidet med at vedligeholde Stilhed og Opmærksomhed«. I pedelinstruksen står der desuden, at »bliver han af Overlærerne beordret til at afstraffe en Discipel, fuldbyrder han dette uden Vægning paa den ham foreskrevne Maade«. Eftersom lærerne i skoleplanen var blevet advarede mod at straffe disciplene korporligt,²⁸ var det svært nyttigt at have pedellen til at påtage sig at tugte de disciple, som skolerådet besluttede sig for at idømme legemlige straffe med riset. Erichsen må have været en særlig støbning!

På denne baggrund forstås det måske bedre, hvad der fik drengegympierne til at koge over trods vinterkulden fredag eftermiddag den 22. februar 1799. Pedel Erichsen beklagede sig til skolerådet over, den pågældende eftermiddag at være blevet overfaldet med snebolde af en stor flok af skolens ældste elever. Skolerådet besluttede, at eleverne skulle have en særdeles kraftig påtale af rektor og formenes adgang til »Forfriskningspladsen« på ubestemt tid.²⁹ Den 6. marts supplerede kommissionen skolens afgørelse, idet den skrev, at de pågældende disciple desuden skulle advares meget kraftigt mod oftere at handle ukorrekt over for skolens pedel, og at de skulle have forelæst pedelinstruksen, formodentlig for bedre at forstå hans funktion på skolen. Kommissionens brev skulle desuden af rektor læses højt for samtlige disciple og i nærvær af repræsentanter for lærerkollegiet. Iøvrigt billigedes den straf, skolerådet havde idømt disciplene.³⁰

Forsøgets elever

Under de givne fysiske vilkår og på basis af de meddelte rammebestemmelser skulle Frue Skole nu realisere forsøgsprojektets indhold. Samtidig skulle man indstille sig på ændringer, der naturnødvendigt måtte følge af overgangen fra et århundredgammelt traditionstynget gejstligt tilsyn til et uprøvet statsligt.

I første række behøvede skolen egnede elever. Udvælgelsesproceduren siger noget om, at forsøget kun har kunnet lade sig gennemføre efter en betydelig kvalitativ forbedring af disciplenes gennemsnitlige standard. Den ene tredjedel på 35 disciple udpegedes af lærerne før november 1797; det var de bedst kvalificerede blandt skolens ældste disciple. De øvrige to tredjedele var nye disciple, som via datidens offentlige medier var indbudt til at deltage i en optagelsesprøve, der formentlig har fundet sted over en række dage fra og med den 6. november 1797, forsøgsperiodens første officielle dag. Ingen af dem måtte være yngre end 10 år, og de skulle ved optagelsen »besidde Rudimenter i Læsning, Skrivning og Regning«.³¹ Ialt 100 disciple, det højeste antal forsøget tillod, begyndte derefter deres skolegang på Frue Skole den 21. november, dagen efter åbningshøjtideligheden. Den ældste discipel var 18 år. Men den fastsatte nedre aldersgrænse på 10 år respekteredes ikke. Man optog fire drenge, der kun var 9 år gamle. Den ellers årvågne og regelfikserede kommission synes ikke at have gjort indsigelse herimod.³²

Den sociale sammensætning af disciplene var bred.³³ Alle sociale klasser var repræsenteret, fra håndværkerstanden til den højeste embedsmandsgruppe; men ingen fra den danske adel. Denne borgerlige bredde havde betydning for skolen. Kun 39 af de disciple, der blev indskrevet i november 1797, kom til at nyde fri undervisning i modsætning til de øvrige, som betalte 6-9 rd. i kvartalet for deres skolegang. På den

måde sikredes forsøgsordningens krav til disciplene en gavnlig opbakning fra den bredere og bedrestillede del af forældre klientellet, der betalte skolepenge.

Det var en klar ændring i det sociale billede af elevklientellet, når henvend to tredjedele af disciplene nu skulle betale for deres skolegang. I samtiden havde skolen fået ry for at være en forsørgelsesanstalt for fattigfolks børn, idet hovedparten af disciplene udover fri undervisning ofte fik stipendier. Bedrestillede folk havde i mange tilfælde forsigtigvis valgt at lade deres børn privatundervise og først indmelde dem i Frue Skole, et par år før de kunne dimitteres til universitetet.³⁴ Begge forhold bidrog til, at antallet af disciple i mange år var ringe (63 disciple ultimo oktober 1797), og at skolen stod svagt i konkurrencen med byens andre skoler. Dette kan være forklaringen på, at kommissionen valgte kun at bevilge fri undervisning for de 35 forsøgsdisciple, der leveredes af Frue Skole selv, og som derfor var optaget i sin tid på andre økonomiske forudsætninger. Privilegiet blev kun fire af de øvrige 65 disciple til del. På den anden side havde skolen godt tag i netop disse disciple. Nød en discipel fri undervisning, kunne han rammes på pengepungen, dersom han ikke honorerede kravene. Det var en reel trussel, som stod nedfældet i skoleplanen, men som kun få gange blev effektueret.

Kommissionen stod klar med en handlingsplan over for de 38 ikke-egnede disciple på Frue Skole, som måtte forlade skolen. Fattige, som flertallet af dem har været, var det et reelt eksistensproblem ikke længere at kunne være discipel på Frue Skole, og det var Kommissionen klar over. Den bad skolerådet om »at fremkalde bemeldte Disciple, og paa den skaansomste Maade underrette dem herom« (nemlig at de måtte udgå af skolen). Hver især blev lovet en godtgørelse på 20 rigsdaler »som Hielp til deres Studeringers videre Fremme« samt retten til at oppebære stipendier indtil nytår. Til gengæld måtte de pligtopfyldende fortsætte endnu et par måneder med som hidtil at synge ved kirkelige handlinger i byens kirker og hospitaler. Pr. 1/1 1798 afskaffedes denne århundredgamle »Sangopvartning«,³⁵ som derefter overgik til byens fattigskoler. 21 disciple af de 38, som måtte »løslades« fra skolen, var fra de øverste skoleklasser og havde et specielt problem, som kommissionen også tilbød at løse. Da de stod over for at skulle dimitteres, lovede man at være dem behjælpelig med uden økonomiske omkostninger at blive dimitteret til universitetet enten privat eller på andre latinskolet.³⁶

Kommissionens hensigt med den brede sociale rekruttering af disciple kan der ikke herske tvivl om. Man ønskede at optage pligtopfyldende og målbevidste unge mennesker fra (ca.) 10 år og opefter, der kunne forventes at ville leve op til forsøgets hovedsigte: »at forberede Disciplene til de akademiske Studier«.³⁷

*Reformens grundlæggende sociale målsætning var til gavn for samfundet at skabe en velkvalificeret, bredt socialt rekrutteret akademisk stand, »hvoraf Staten tager sine Embedsmænd«.*³⁸ Skulle imidlertid den lærde skole, latinskolet, have chancen for at tiltrække samfundets gode hoveder fra alle socialgrupper og af dem danne en kommende akademisk skolet elite, måtte der helt naturligt også stilles velformulerede krav til såvel disciplenes som lærernes moralske indstilling og adfærd. En ønske-

lig etisk kvalitetsstandard indbyggedes derfor i forsøget på at skabe en tidssvarende latinskole. Det forhold skal vi siden vende tilbage til (se afsnittet Undervisningen – hensigt og metode).

Klassesystemet

Inden undervisningen tog sin begyndelse, pålagdes det skolerådet at foretage en fordeling af alle prøveordningens disciple »efter deres Fremgang« på de klasser, der i forsøget skulle afløse det traditionelle 7-trins lektie-system.

Man indrettede et antal såkaldte »*Specialklasser*«. Betegnelsen dækkede en vifte på 15 skolefag, der hver især var opdelt i et antal niveauer. Af de 15 fag, inddelt i kategorierne »efter Sprog«, »efter Videnskaber« og »efter Kunster«, var de 11 ifølge skoleplanen normeret til at skulle læses på tre niveauer (dansk, græsk, fransk, religion og moral, geografi, historie, aritmetik, ren og anvendt matematik, naturhistorie, naturlære, antropologi), 3 fag på to niveauer (tysk, kalligrafi, tegning) og 1 fag på ét niveau (hebraisk). Kun latin faldt uden for systemet, idet man her – karakteristisk for datidens traditionsbundne tænkemåde – kalkulerede med 4 niveauer. Alt i alt aner man i planens niveaudeling den første spæde kim til en højere skole omfattende tre trin, 1900-tallets gymnasium med tilknyttet forberedende mellemskole.

Selv om der var helt nye såkaldte realfag på fagplanen, hvilket måtte virke tillokkende på dem, der gerne så de traditionelle kernefag græsk og latin begrænset, bragte prøveordningen dog kun en beskeden ændring i disciplenes forbrug af år på skolen, fordi hver specialklasse i realiteten dækkede over et i hvert fald to-årigt forløb. Ingen af de disciple, som ved prøveordningens begyndelse i 1797 placeredes i 3. specialklasse, dimitteredes før i efteråret 1799.

Fire tilfældigt valgte disciples skoletid kan illustrere, hvad der under systemet medgik af skoleår for disciplene. En discipel, der begyndte på 1. specialklassetrin, rykkede efter tre års skolegang op på 2. specialklassetrin. En anden begyndte på 3. specialklassetrin og blev student tre år efter. En tredje begyndte på 2. specialklassetrin og rykkede op på 3. trin tre år efter; først efter endnu tre år på dette trin blev han student. En fjerde discipel begyndte på samme trin som den foregående, rykkede op på 3. trin efter to år, men brugte så til gengæld fire år til at blive student.

Hvordan skolen pædagogisk har styret de bestandige halvårslige op- og nedflytninger af disciplene mellem de forskellige niveauer i undervisningen, kan desværre ikke aflæses af materialet. Overlærer Nissen, der stillede store krav til sine disciple, har følt det for vanskeligt at undervise sine 24 elever (!) i første græskklasse med henvisning til deres »ulige Fremgang«, og fandt det derfor nødvendigt at bede skolerådet anbefale en deling af begynderklassen.³⁹

Kommissionens mål med indretningen af specialklasserne kan have været, at den normerede skoletid skulle fastlægges til seks år. I skoleplanen stod der imidlertid i 6. kapitels 1. afsnit stk. 4, at »Skoleaarenes Længde (læs: antal) kan ikke bestemmes. Hvad de Disciple angaae, der hverken nyde Stipendier eller frie Undervisning, saa beroer det paa deres Forældre og Værger at bestemme, hvor længe de skulle gaae i Skolen. Men alle de, der nyder Stipendier eller frie Undervisning, maae blive i Skolen, indtil de, efter Skoleraadets Dom ere fuldmodne til Universitetet«.

Specialklasse-systemet tilgodeså tre hensyn. For det første bevarede skolens lærerstab sin fulde ret til at rykke disciple op eller ned i systemet alt efter den enkeltes standpunkt ved halvårsskifterne. For det andet kunne disciplene ved deres optagelse i skolen indplaceres på de for deres kundskaber og modenhed mest passende niveauer. Man må her indskyde, at man teoretisk inden for klassen kunne fortsætte med at bruge den gamle metode med at rykke disciplene frem og tilbage i lokalet efter deres frem- eller tilbagegang. En discipel kunne anvises »den nederste Plads, hvilken han da beholder, saalænge Læreren finder det for godt«. ⁴⁰ Metoden havde imidlertid ifølge skolerådet ikke den tilsigtede virkning, hvorfor den næppe er blevet anvendt. ⁴¹ Og for det tredje havde disciplene (dvs. forældrene) en vis frihed i valget af de fag, skolen skulle undervise dem i. Privat undervisning kunne erstatte skoleundervisningen, og det praktiseredes af adskillige i forsøgsperioden. Men det ændrede blot intet på skoledagens forløb. I skoleplanens 2. kapitel stk. 8 havde man garderet sig imod, at nogen discipel skulle få en fritime som følge af sit fagvalg: »Naar det skulde indtræffe, at een eller flere Disciple ei i nogen af de Undervisninger, der til en vis Time vare bestemte, kunde tage Deel, paaligger det Lærerne, med en eller anden Hielpselection, hvortil i al Fald de calligraphiske eller deslige Øvelser kunne tages, at see dem sysselsatte og under Opsigt«.

Forsøgets lærerkræfter

Var forsøgets specialklasse-system i sig selv kun en beskeden nyskabelse i den lærde skole, så var til gengæld en ændring af lærerfunktionen langt mere radikal. Den enkelte lærer skulle nu kun undervise i sit/sine specialfag som faglærer, med det formål at opprioritere den faglige lærerekspertise. Disciplene måtte have mulighed for at møde forskellige fagligt velkvalificerede og inspirerende pædagoger i løbet af en skoledag. Hidtil havde de været nødsagede til at trækkes med en enkelt hører på det enkelte klassetrin, en person, hvis sympatier, antipatier og faglige niveau de dagligt var prismet. Forsøgets administrative og pædagogiske kvalitetsforbedring lagde man i hænderne på et antal overlærere, der hver især fik sit fagpædagogiske ansvarsområde. Men den faglige uddannelse var det så som så med. Lærerne var enten teologiske kandidater, eller de havde taget filologisk eksamen. Placeringen af lærerne på fagene var derfor i mange tilfælde mere et udtryk for deres personlige interesser end for deres faglige kompetence.

Fordelingen af de fagpædagogiske ansvarsområder på overlærerne kombineredes med ændringen af skolens ledelsesstruktur. Skolerådet kom til at bestå af både hidtidige lærere ved skolen og helt nye. Rektor S.T. Thorlacius (1741-1815) fortsatte som rektor, men måtte tillige bestride hvervet som overlærer i historie og geografi. Magistrene Otto Diderik Bloch (1766-1831) og Niels Lang Nissen (1771-1845) avancerede fra hørere ved skolen til overlærere i henholdsvis latin og dansk/græsk. Som nye overlærere ansattes kommunitetets prodecan Hans Christian Linderup (1761-1809) i fagkredsen matematik, fysik og naturhistorie, og præsten Michael Frederik Liebenberg (1767-1828) i fagene religion, moral og antropologi.

Hver overlærer fik ifølge skoleplanens kapitel 7 til opgave at indstille to-tre personer, som kommissionen kunne vælge iblandt ved besættelsen af stillingerne som

Skula Thorlacius (1741-1815), filolog, rektor for Metropolitanskolen fra 1777 til 1803. Stik af O. Bagge efter maleri af J. Fyhn 1815.

»Adjuncti«, underordnede hjælpelærere i de samme fag som de enkelte overlærere. Udvælgelsen af adjunkterne må have fundet sted i løbet af efteråret 1797, eftersom skolerådet allerede den 26. oktober fik besked på at meddele adjunkterne deres udnævnelser.⁴² Også her var der tale om gamle og nye ansigter på skolen. Adjunkterne G.F. Weinschenck (1772-1830) i latin og nordmanden C. Dichmann (1769-1819) i dansk var allerede lærere ved skolen; adjunkt P. Wieck (1771-1798) i historie og geografi var ny, ligesom adjunkterne F.C. Kielsen (1774-1850) i matematik, fysik og naturhistorie og H. Laub (1771-1848) i religion, moral og antropologi.

Uden faglig tilknytning til en overlærer, men utvivlsomt alle under opsyn af en dertil udpeget, ansattes rektors søn magister Christian Peter Thorlacius (1773-1831), kateket Johan Nicolai Tilemann (1771-1828), studiosus Johan Christian Steinmann (f. 1775), skrivemester Olufsen, og tegnemester Schandorff (f. 1776?) til undervisning i henholdsvis hebraisk, tysk, fransk, skrivning og tegning.

Gennemsnitsalderen for hovedparten af lærerkollegiet var under 30 år. Det var altså et ungt lærerkollegium, der blev udpeget til at tage vare på reformen.

Fagfordelingen og antallet af disciple i de enkelte fag kom efter skolens egen opgivelse til at se således ud pr. november 1797:⁴³

Oversigt over fordeling af lærere og disciple på specialklasserne

	Trin 1		Trin 2		Trin 3		Trin 4	
Religion/moral	Liebenberg	29	Laub	49	Liebenberg	20		
Antropologi	Liebenberg	30	Laub	36	Liebenberg	33		
Aritmetik	Linderup	29	Linderup	36	Linderup	32		
Matematik	Linderup	29	Linderup	36	Linderup	32		
Fysik	Linderup	29	Linderup	35	Linderup	32		
Naturhistorie	Kielsen	29	Kielsen	35	Kielsen	32		
Geografi	Wieck	29	Wieck	36	Rektor	32		
Historie	Wieck	29	Wieck	36	Rektor	32		
Græsk	Nissen	24	Nissen	22	Nissen	19		
Latin	Bloch	30	Weinschenck	24	Weinschenck	22	Bloch	19
Dansk	Nissen	30	Dichmann	35	Nissen	32		
Fransk	Steinmann	15	Steinmann	18	Steinmann	31		
Tysk	Tilemann	24	Tilemann	28				
Kalligrafi	Olufsen	44	Olufsen	26				
Tegning	Schandorph	27	Schandorph	30				

De 15 lærere var rimeligt lønnet, sammenholdt med andre i det offentlige. Overlærerne fik den samme løn som kontorcheferne i kancellierne, d.v.s. en »aarlig Gratification af 300 rigsdaler«, hvad den forlovede H. Laub dog i anden sammenhæng vurderede som uforenelig med tanken om at indgå ægteskab.⁴⁴ Det må derfor have været andre hensyn, der begrundede hans ansøgning om at måtte overtage Liebenbergs stilling, da denne sagde op i marts 1799. Ifølge forhandlingsprotokollen nød

overlærerne Nissen, Linderup og Munthe iøvrigt det privilegium flere gange i løbet af forsøgstiden af skolens kasse (med kommissionens samtykke) at kunne låne 100 rd., som ved forsøgets afslutning blev dem eftergivet, vel i erkendelse af, at lønnen havde været beskeden.

Aflønningen af adjunkterne forholdt det sig anderledes med. De blev betalt med 1 rigsdaler pr. ugentlig time. Havde man et rimeligt højt timetal, var man relativt godt hjulpet.⁴⁵ Adjunkterne Wiieck og Weinschenck havde med deres 12 ugentlige timer (pr. november 1797) en årsindtægt på mere end 500 rd., hvortil kom – for Weinschencks vedkommende – fri bolig på skolen. Adjunkter med meget lave timetal, som Olufsen, Schandorph, Steinmann og Tilemann var tvunget til at have andre indtægter uden for Frue Skole. Ofte kolliderede derved de forskellige institutioners ugeskemaer og skabte problemer. I skrivelærer Olufsens tilfælde var problemerne så store, at man måtte sige ham op allerede efter få måneder.⁴⁶

Kun rektor Thorlacius havde en betydelig årlig indkomst. I maj 1801 opgjorde han sine samlede indtægter til brutto 2230 rd. årligt, hvoraf han betalt 130 rd. i diverse skatter.⁴⁷

Det er tydeligt, at aflønningen af forsøgets lærerkræfter fra starten ikke har været lagt i tilstrækkelig faste rammer af den ellers nøjeregnende kommission. Lånebevilningerne til nogle overlærere og differencen mellem overlærerlønnen og visse adjunktindtægter peger i den retning.

Undervisningen – hensigt og metode

Adskillige bidrag til belysning heraf kan hentes i skoleplanen, lærerinstruksen og skolelovene.

»Skoleunderviisningens Hovedøiemed er Sjæleevnernes Udvikling og Dannelse. Under dette Øiemed er det andet underordnet: at bibringe Disciplene de Begreber, Kundskaber og Færdigheder, som de til Forberedelse til de akademiske Studier behøve«. Hermed blev det generelt fastslået, at alt drejede sig om »Lærlingenes moralske Dannelse«, som det hed andetsteds. Rollerne og spillereglerne var dermed givet.

Disciplene stod reelt i lære for at kunne kvalificere sig til medlemskab af »den lærde Stand, hvoraf Staten tager sine Embedsmænd«, som skoleplanen udtrykte det. »Langsomme tungnemmende Hoveder, eller uvidende og usædelige Mennesker« skulle så vidt muligt frasorteres. Flid, lydighed, opmærksomhed, renlighed, høflighed, omgængelighed også i forholdet til kammeraterne samt ærbødighed over for lærerne var nøglestørrelser i disciplenes moralkodex (de trykte skolelove), der også advarede mod »pøbelagtig Kaadhed« især mod yngre disciple, skadefryd, usædelighed m.m. I det hele taget måtte man som discipel være indstillet på at blive iagttaget hele skoledagen igennem, i timerne af lærerne, i frikvarteret uden for skolebygningen af pedellen, ja endog af kammeraterne.

Udgangspunktet for lærerne var instruksens pointering af, at »det bestandige Opsyn over samtlige Disciple er et Anliggende af yderste Vigtighed«. Ordet »opsyn« var synonym til »omsorg«! Tilsyneladende betragtede man disciplene som et ubehandlet råmateriale, der kunne forædles, helt i overensstemmelse med rationalismens almindelige opfattelse. Disciplenes ydre orden og sømmelige adfærd havde

lærerne hele tiden ansvaret for. De skulle »skærpe deres (disciplenes) sædelige Følelse, og gjøre dem Lastens Skindighed og Dydens høie Værdighed og ubetingede Værdi beskuelig«. Det fordrede diplomati at håndhæve skoleordenen »med passende Alvor og viis Strenghed« uden at komme på tværs af kravet om også »at søge at erhverve sig personlig Agtelse samt Kiærlighed hos Disciplene«. Personlig agtelse skaffede man sig ved at vise en fast karakter, ved at være pligtopfyldende, uegennyttig, upartisk, ved i sin hele adfærd at være et mønster til efterlevelse for de unge. Lærerne skulle udruste sig med en betydelig grad af selvbeherskelse, da de aldrig måtte glemme, »at alt Skin af partisk Vilkaarlighed og Despotie, saavelsom af Vrede og heftig Lidenskab, maae styres«. Korporlig afstraffelse af disciplene her og nu var ikke tilladt; det var kun overlærerne i fællesskab overladt at idømme legemstraf. I det hele taget blev det kraftigt understreget, at lærerne skulle respektere de unges personlige integritet, især deres »Ærefølelse«; men samtidig blev der advaret mod uforsigtigt at rose disciplene, fordi det kunne opmuntre til forfængelig indbyrdes konkurrence.

På denne baggrund og i denne ånd skulle undervisningen gennemføres.

Metoden til indlæring af færdigheder og paratviden svarede i det store hele til den traditionelle i latinskolens århundredgamle historie. Den bestod i vid udstrækning af mekanisk reproduktion, memoria, og især gentagelse, imitatio, der anbefalede i alle faglige sammenhænge, og som var helt afgørende for indlæringen i fremmedsprogene. Selv faget dansk, der interessant nok indgik i gruppen af sprogfag, var totalt underlagt en sproglig undervisning efter de klassiske sprogfags recept. Læsning af skønlitteratur havde alene det formål at indøve sprogets stilistiske finesser.

Men en stor del af kundskaberne fik disciplene desuden via lærernes stofmættede »frie Foredrag«. Foredragsformen, hed det, »skaffer Læreren den betydelige Fordeel, at han nøiere kan give Agt paa sine Disciple, lettere lægge Mærke til den Uagtsomme, og undertiden blot ved et Øiekast til ham eller et uventet Spørgsmaal hindre fremmede Ideer at trænge sig ind, og samle den Adspredtes forvildede Tanker«. Den uopmærksomme discipel havde således kun et beskedent spillerum. Og hvis læreren ikke evnede at holde øje med hver enkelt, havde han muligheden for at hente assistance hos pedellen, der i timerne som nævnt havde sin plads på gangen uden for klasseværelserne. Angående det frie foredrag blev det betonet, at en velforberedt time ville sætte lærerne »istand til af deres lærde Kundskabers samlede Forraad ... at forsyne deres Foredrag med passende Sammenligninger og Exempler, til at bestemme Forklaringernes rigtige Maal og Forhold; den vil overalt paa den ønskeligste Maade give Foredraget Liv, og virke at det gjør Indtryk«.

Som et eksempel på den anbefalede metodiske blanding af lærerens frie foredrag og den systematiske kontrol med elevernes evne til at reproducere korrekt, citeres her undervisningsplanens afsnit vedrørende historieundervisningen hen over de tre niveauer:

»Iste Klasse. Her behandles Historien fragmentarisk. Af den ældre, midlere og nyere blive de vigtigste Mænd efter deres fornemste Bedrifter og Begivenheder

giort Disciplene bekiendte og der gives dem Skizzer af de interessanteste Scener i Historien, især Fædrelandets.

Ligeledes i den 2den Klasse, hvor den første Cursus fuldstændiggøres og udvides med flere mærkværdige Mænd og Begivenheder, af Oldtiden giver Grækernes og Romernes Historie det fornemste Æmne, af den nyere udbreder Fortællingen sig omstændeligere og nøiagtigere over Personer og Facta, der for den danske Borger er af Vigtighed.

Hver tredie Time giennemgaaes det forhen fortalte igien spørgsmaalsviis, og haves derved især Hensyn til visse Hovedepoker, vigtige Tidsbestemmelser og Synchronismus.

3die Klasse. To timer ugentlig anvendes paa dansk og europæisk Statshistorie; to andre foredrages den almindelige Verdenshistorie i synchronistisk og ethnologisk Sammenhæng, for derved at fremme det almindelige Oversyn af vigtige Verdensbegivenheders Sammenhæng.

Alligevel pegede de metodiske anvisninger på nytænkning ud over de gammelkendte indlæringsmetoder. Når der blev lagt så megen vægt på lærernes gode forberedelse og det frie foredrag, hang det sammen med et alvorligt ment forsøg på at dreje udviklingen bort fra lærernes diktat af stof eller sætninger, der kunne læres udenad af disciplene og reproduceres ved eksamensbordet (jvfr. lærerinstruksen). Man advarede overraskende nok direkte mod udenadslære og »død Ordkundskab«! Disciplene skulle tillige lære at forholde sig »selvstændigt« til timernes indlæring. For de ældste klassers vedkommende kunne det gøres gennem »skriftlig at opsætte et rigt Hovedstykke af det i de sidste Læretimer foredragne og tilstrækkelig forklarede Pensum«. Sådanne stile kunne »øve Hukommelsen, Indbildningskraften, tydelig Tænkning, og Færdighed i rigtigt og passende Udtryk«. Og man tilføjede, at disciplene burde lære at »prøve Kræfter paa egen Haand, og at anspænde sin egen Eftertanke«, især over for moralske størrelser (jvfr. undervisningsplanen). Stilene ville give læreren en evaluerende fordel; han kunne »oversee Hovedernes Forskiellighed, men og opdage og i Tide udfylde de Huller, der ere blevne i Disciplenes Kundskaber«.

Set med datidens øjne var der i rammebestemmelserne for forsøget nedlagt nogle innoverende pædagogiske intentioner for den daglige undervisning, både metodisk og didaktisk, ligesom lærerne søgtes påvirket til at optræde på en ny måde i forhold til disciplene. Men det er i høj grad et spørgsmål, om intentionerne lod sig realisere under de givne forhold.

Som et led i bekæmpelsen af dikteren, udenadslæren m.v. forudsattes det, at lærerne i alle fag og fagdiscipliner arbejdede ud fra en »Ledetraad«, en grundbog, i sig selv et prisværdigt udtryk for en ønskelig fornyelse af den pædagogiske situation. Men i flere fag eller fagdiscipliner fandtes en lærebog slet ikke ved forsøgets begyndelse, med skoleplanens ord: »de manglende tilveiebringes Tid efter anden«. Tysklæreren Tilemann, adjunkt Kielsen og overlærer Nissen gjorde fx. langt henne i forløbet, hvad de kunne som lærebogsforfattere af henholdsvis en tysk tekstbog, en for danskning af en tysk naturhistorie og en dansk grammatik. Processen var hver gang møjsommelig, fordi kommissionen optrådte yderst censurerende. Halvvejs i for-

søgsforløbet kunne skolerådet i december 1799 på kommissionens anmodning oplyse, at der stadigvæk manglede lærebøger i antropologi, retorik, deklamationsteori, latinsk og græsk arkæologi, tekstbog i latin i 2. klasse, en læsebog i historie samt en fransk grammatik!⁴⁸ Endvidere er det tvivlsomt, om flertallet af lærerne har kunnet leve op til kravene i en tid, hvor hverken almen eller faglig pædagogisk uddannelse af lærere fandtes. Lærerne har – måske i særlig grad de helt unge uden undervisningserfaring – næppe haft andre muligheder end at imitere den omgangsform over for disciplene og den pædagogiske stil, som de kendte fra deres egen skoletids lærere. En klagesag over en lærer peger i den retning (se nedenfor).⁴⁹

Skoledagen og arbejdsbyrden

En alvorlig hindring for en reel modernisering af skolens pædagogiske miljø var desuden forsøgsordningens daglige arbejdsbyrde, især disciplenes.

Ugeskemaet stillede store krav til både disciplene og lærerne. 7 timers daglig undervisning på alle ugens 6 hverdage. Om sommeren (maj-september) kl. 8-12, i vintermånederne, kl. 9-13, og kl. 15-18 både sommer og vinter, kun med et frikvarter på kirkegården, senere »forfriskningspladsen«, ved Frue Kirke efter 2. time. Kommissionen var klar over belastningen for disciplene og søgte af afbøde virkningerne deraf ved at anbefale skolen, at »den mere tørre og vanskelige Undervisning« blev henlagt til formiddagstimerne, og »den lettere og behageligere« til om eftermiddagen.⁵⁰ I hovedsagen var sprogundervisningen henlagt til formiddagstimerne, fag som antropologi og geografi til om eftermiddagen.

Også på anden måde prøvede kommissionen at sikre disciplene »rimelige« arbejdsvilkår. Lektielæsning – og sideløbende privat undervisning – blev der meget lidt plads til på en skoledag fra kl. 8 til 18. Derfor stod der i instruksen for overlærerne: »Men for at forekomme, at der ikke kræves og opgives for meget til privat Flid, maatte Lærerne ved hvert Qvartals Begyndelse i Skoleraadet aftale, hvilke Dage i Ugen, og hvor lang Tid de agte at sysselsætte enhver Specialklasse med husligt Arbejde, og i denne Bestemmelse have det fornødne Hensyn paa Lærlingenes Alder og Kræfter og deres Skoletimers Antal.«⁵¹ Da kommissionen under et af de løbende kontroleftersyn af forhandlingsprotokollen (!) ikke kunne se, at skolerådet havde levet op til denne bestemmelse og bad om en begrundelse, svarede skolerådet, »at (lærerne), i deres Bestræbelser for at opfylde denne Pligt, have mødt de ubehageligste Vanskeligheder.«⁵² Vanskelighederne bestod i, at disciplene undskyldte sig over for læreren med, at de havde andre opgaver hos andre lærere, især i latin, hvis ikke de ligefrem afleverede opgaver efter den aftalte tid eller demonstrativt afleverede sjusket hastværksarbejde. Kommissionen stod i sin efterfølgende kommentar ikke stejlt på sine fordringer, men nøjedes med at bemærke, at tanken havde været at få »Plan og Sammenhæng« i skolearbejdet, og at man gerne så lærerne fortsætte med at leve op til bestemmelserne!⁵³

Mængden af obligatoriske skriftlige arbejder i de enkelte fag er det vanskeligt at få en præcis forestilling om; kun uklare vendinger i undervisningsplanen taler om skriftligt arbejde i fagene dansk, fransk, tysk og aritmetik og undervisningsplanen taler om skriftligt arbejde i fagene dansk, fransk, tysk og aritmetik og ikke uventet

især latin, hvor version stod på ugeplanen i de ældste klasser. Ligeledes er det umuligt at få et billede af den almindelige hjemmeforberedelses omfang.

I selve undervisningssituationen afhang alt af den enkelte discipels evne til hurtigt at opfatte og til at kunne gentage, hvad læreren havde sagt. Jo mere disciplene også dengang kunne tilegne sig af kundskaber i timerne, jo lettere har de haft det med deres hjemmearbejde.⁵⁴ Disciplenes tid til også at være børn og unge var i skolens pligtverden indsnævret til det minimale. Drengene har skullet være robuste skabninger og besidde megen psykisk råstyrke for ikke at tabe modet. *Frafaldet af disciple var da også omfattende. Af de 35 »gamle« Frue Skole-disciple blev 57% dimitterede til universitetet, mens kun 33% af de øvrige 65 disciple, indskrevet i november 1797, forlod Frue Skole som studenter.* Den sidste dimitteredes i 1807 – efter ti års skolegang!

Temaet ferier og fridage er interessant til belysningen af disciplenes arbejdsvilkår i forsøgsårene. Udgangspunktet var, at ferier kun skulle gives i begrænset omfang. I skoleplanen hed det, at »der skal forundres Disciplene en Ferie aarlig, der dog ikke maae vare længere end en Uge«.⁵⁵ I løbet af forsøget slækkede man åbenlyst fra skolens side på denne bestemmelse, eftersom feriedagenes antal forøgedes. I forsøgstidens fjerde år var påskeferien på 9 dage, pinseferien på 7 og sommerferien på 14 dage. Samme år havde de vordende dimittender en uges læseferie forud for eksamen i oktober. I alle årene ordinerede skolen en række halve fridage, begrundet i rengøring, reparationer af skolen samt administrative opgaver for lærerne.

I begyndelsen af 1799 indledtes en diskussion mellem skolerådet og kommissionen netop om mængden af ferier og fridage; diskussionen fortsatte det følgende år. Kommissionen gjorde indsigelse over for de fridage (hele og halve), som skolen havde ordineret i løbet af 1798, og forordnede derfor – trods skoleplanens ordlyd, som man ellers plejede at henvise til – at disciplene maksimalt kunne bevilges sammenlagt 14 fridage fordelt på hele året. Skolerådet gik et skridt videre ved uden omsvøb at foreslå kommissionen, at disciplene fik fri en eftermiddag om ugen på skiftende ugedage »dels til Sinds Forfriskelse, dels til at vinde det ind igien, hvori de formedelst indtrufne Forhindringer maatte være komne tilbage«. I det hele taget fandt man det rimeligt, at spørgsmålet om ferie- og fridage blev overladt til skolens afgørelse, da man dér havde en direkte føling med disciples og forældres reaktioner på det byrdefulde hjemmearbejde. Antallet af elevforsømmelser var blevet betænkeligt stort. Alt for mange forældre bad enten deres børn fri fra skole med forskellige begrundelser, eller de lod dem simpelthen sygemelde. Hensynet til konkurrencen med de private skoler talte også med i skolerådets feriepolitiske overvejelser. Kommissionen lod sig imidlertid ikke rokke, men henviste i sit svar til, at man ifølge instruksen havde pligt til at tilrettelægge hjemmearbejdet kvartalsvis til gavn for disciplene. Hertil havde skoleåret som ovenfor omtalt en kommentar, som kommissionen vanskeligt kunne stille noget op imod og derfor måtte tage til efterretning. Ingen af parterne var indstillet på at bruge tvangsmidler over for disciplene.⁵⁶

Diskussionen afdækker både forsøgsordningens urealistiske krav til disciplenes arbejdsindsats og formåen og forskellen mellem skolens og kommissionens opfattelse af de vilkår, man anstændigvis kunne byde disciplene.

Lærernes arbejdsforhold var lagt i visse rammer, således allerede i det udkast til et ugeskema, som kommissionen sendte til skolen før forsøget. I overlærerinstruksen stod der, at ved udarbejdelsen af et ugeskema skulle der tages det principielle hensyn »ikke at overvælde Lærerne med for mange, heller ikke med flere paa hinanden følgende Timer, hvorved Foredragets Munterhed og Interesse maatte svækkes«. At hensynet i praksis ikke kunne tages alvorligt, ses af den betydelige mængde vikartimer, lærerne blev pålagt i forbindelse med kollegers fravær. Kommissionen var meget vågen overfor skolens registrering af vikariater, fordi man ønskede at have kontrol med både lærernes og disciplenes udnyttelse af skoledagen. Især adjunkterne Wieck, Dichmann og P.C. Thorlacius, der alle havde bolig på skolen, blev ofte kaldt ned i deres fritimer for at vikariere.⁵⁷

Det siger sig selv, at overlærernes deltagelse i skolens ledelse har beslaglagt en del af deres tid. Én gang ugentlig året rundt var de forpligtede til at deltage i skolerådsmøderne og altid uden for skoletiden, nogle gange endda på søndage. Flere af møderne har været langvarige, fordi dagsordenen var fyldig, referaternes omfang viser det. Kommissionens hyppigt lange breve til skolen kunne tage tid, da de ofte fordrede indsendelse af diverse betænkninger, der skulle konciperes. Hertil kom ugentlige rapporter om undervisningsforløbene i de afholdte timer; alle lærerne måtte af-
fatte sådanne, uden tvivl til meget besvær.

Rektors arbejde var ikke defineret i forsøgsbestemmelserne. Han var fra begyndelsen ligestillet med overlærerne, som formand for skolerådet *primus inter pares*. Forsøget havde imidlertid ikke været igang i mere end en måned, før man reducerede rektors 6 ugentlige timer.⁵⁸ Kommissionen, som rektor Thorlacius selv var medlem af, har vel troet, at det kollektive ledelsessystem ikke ville give rektor andet at gøre end at ekspedere de breve fra skolerådet, som det selv udarbejdede koncepter til. Hurtigt har man erkendt, at der var rigeligt for rektor at bestille med deltagelse i kommissions- og skolerådsmøder, ekspedition af løbende indberetninger og løsning af sager, der angik både myndigheder, disciple, lærere, forældre, pedel og kustos samt skolens fysiske rammer, opgaver, som også en rektor i vor tid må tage vare på.

Det er interessant at notere, at det for kommissionen var af afgørende betydning i og med forsøgsordningen at få opbygget et velfungerende statsligt administrativt og pædagogisk tilsyn (kontrolapparat) med latinskolerne.⁵⁹ Her blev rektor Thorlacius en brik i spillet.

Kommissionens klare hensigter fremgår af en kritisk kommentar fra kommissionen i anledning af mangelfuld protokollering af vikariater i løbet af året 1798. I sammenhængen er det bemærkelsesværdigt, at kommentaren ikke – som altid ellers – var adresseret til skolerådet, men derimod til rektor personligt. I kommentaren hed det bl.a.: »*Den Plan, der ved herværende Frueskole er iværksat, er bestemt at blive Grundvolden for samtlige lærde Skolers Reform i de danske Stater. Dens forskrifter ... ere anordnede i den særdeles Hensigt ved dem at prøve den Maade, hvorpaa i Fremtiden et nøjagtigt og fuldstændigt Overopsyn over de enkelte forbedrede Skoler kan indrettes og føres*«. ⁶⁰ Kommissionen fik hermed meget præcist udtrykt forsøgsformålet på det administrative område. Sammenholdt med kommentarens direkte

adressering til rektor var meningen selvfølgelig, at rektor i den sidste ende var den eneste på skolen, der kunne og skulle optræde som kommissionens (= centralmyndighedens) personligt ansvarlige garant for de nyopsatte bestemmelsers efterlevelse. Men dermed kom man i realiteten på tværs af den ellers kollektive skolerådsledelse. I sin iver efter at have styr på tingene overså kommissionen, at den, uden at ville det, skabte uklarhed omkring ansvarsfordelingen i skolens ledelse. Rektor Thorlacius fik det ingenlunde lettere herefter, idet han nu stod isoleret i skolerådet som den personligt ansvarlige, men uden at have administrativ og pædagogisk handlefrihed i forhold til de to hver for sig besluttende organer, kommission og skoleråd. Når det alligevel ikke kom til åbenlyse konflikter, skyldes det utvivlsomt rektor Thorlacius' blide personlighed; for ham var det ikke et spørgsmål om at udøve magt. Han tog kommissionens holdning til efterretning, referede på en side i skolerådets forhandlingsprotokol, hvad der var blevet ham pålagt at sørge for, og i sit rektorale embedes medfør indskærpede han skolerådets medlemmer deres fælles pligt til i protokollen at redegøre for alle vikariater og deres årsag.⁶¹

Fra da af indførtes løbende alle vikariater af rektor, kun en enkelt gang kontrasigneret af de to pr. 1/1 1799 nyudnævnte overlærere Thorlacius jr. (hebraisk og latin) og Munthe (historie og geografi). Udover en indsigelse (som ikke nyttede noget) mod en skolerådsbeslutning om, på grund af sygdom i lærerkollegiet og deraf følgende problemer med at skaffe vikarer, at forlænge en pinseferie med et par dage, er det iøvrigt det eneste eksempel på, at rektor Thorlacius markerede sig som udøver af sit embede.

Klager over lærere og disciple

Den 4. juli 1798 indløb et brev til skolerådet fra bogtrykker K.H. Seidelin.⁶² Han havde i skolen et par stedsønner på henholdsvis 13 og 16 år, Henrik og Jørgen Schiønberg,⁶³ og klagede nu over skolens fransklærer J.C. Steinmann, som over lang tid havde gjort Henrik mismodig ved at tiltale ham med ord som »Torskeflab, Slyn-gel, Æsel, Beest, Sus, Stud og uendeligt mere«. Flere af drengens kammerater kunne bevidne brugen af disse gloser. »Min Søns Sædelighed staaer i Fare ved at ud-skieldes idelig af Hr. Steinmann«, og »intet er vissere end at Lærerens Umoralitet smitter Lærlingene«, skrev Seidelin. Men nu var bægeret flydt over, da Henrik samme dag i klassen »har maattet af bemeldte Hr. Steinmann modtage endel meget haar-de Slag, som vare ham des pinligere, da de gaves ham med knyttet Næve imellem Skuldrene, og uforvarende af den bag ham staaende Lærer«. Seidelin bad derfor skolen om, at begge drenge i fremtiden ikke blev undervist af Hr. Steinmann. I stedet kunne drengene få undervisning i skrivning! Han sluttede brevet således: »Jeg troer sikkert, at de Mænd, jeg skriver til, ligesaa fuldt som jeg, indseer Vigtigheden af at bevare Ynglingens Sundhed, Sædelighed og Selvfølelse, disse Skatte (den Fat-tiges eneste) der ved barbariske Straffe, forhaanende Udhutlen, Udskielden og Ban-den saa let kunne tabes«.

Skolerådet drøftede Seidelins brev på sit tirsdagsmøde 10/7 1798. Det besluttedes at skrive til Steinmann for at udbede sig hans kommentarer til beskyldningerne om

»en Opførsel, som var stridig mod hans Instrux«. To dage efter forelå der et skriftligt svar fra Steinmann.⁶⁴

Det var forvente, at Steinmann afviste de fremsatte beskyldninger som ubegrundede. Han afviste imidlertid ikke at have brugt skældsord, for »seer han (læreren), hvor vanskeligt det er ham at naae sit Maal, og ved dog, at af Læreren fordrer man alt, kan han da vel dadles, fordi han i et Udbrud af Vrede over spildt Arbeide, kaldte den Discipel for en Æsel, der ei gav mindste Tegn til Lærelyst; Laps, den, der uagtet hans igientagne Formaninger dog beskiæftigede sig med uvedkommende Ting?« De anvendte skældsord var passende, ikke uanstændige, hævdede Steinmann.

Steinmann afviste heller ikke at have straffet Henrik Schiønberg korporligt, men »for Gud, for Mennesket, vidner jeg, aldrig at have givet nogen Dreng her i Skolen mere end høit et Par Rap med min Haand (thi Slag kan det aldrig kaldes, langt mindre »meget haard«) naar jeg har mærket, at mildere Midler, igientagne Advarsler i en og selvsamme Time have været forgiæves, naar jeg, efter at have udbredt det klareste Lys over mit Foredrag, har fundet Disciplen ukyndig, beskiæftiget med andre barnagtige Sysler. Strafskyldig var da Disciplen efter min Mening, men dog ei i en Grad, at han i Skoleraadets Overværelse offentligen af Custos burde afstraffes, men bringes ved lemfældigere Middel til Eftertanke«.

For Steinmann var det vigtigt at bemærke, at han havde følt sig svigtet af skolen. Det var overdraget til overlærer Bloch at have tilsyn med hans undervisning. »Doctor Bloch kom aldrig; jeg, som ikke vidste, at han var sindssyg, igientog mit Ønske i Hensyn til Instruxens 5te Paragraf, men forgiæves, og har altsaa bestandig været overladt til mig selv«.

Skolerådet drøfte igen Steinmanns sag 17/7 1798 på baggrund af hans kommentarer og satte derpå tingen på plads i et afsluttende brev til Steinmann: »Uden at mis-kiende Deres Iver for Disciplenes Fremgang, eller at drage Rigtigheden af Deres Erklæring i Tvivl, kan Skoleraadet dog ikke andet end ansee de brugte Udtryk for mindre passelige, og ønsker derfor, at De i den Henseende, saavidt mueligt, for at bevare Disciplenes Ærefølelse, vilde bruge den Sindighed, Lærernes Instrux anbefaler«.⁶⁵

Det bør bemærkes, at skolerådet i sin irettesættelse ikke fandt anledning til at beklage Blochs misligholdelse af sine forpligtelser som overlærer over for Steinmann. Hvorfor skolen ikke havde ladet en anden overlærer vikariere i tilsynet med Steinmanns undervisning, må stå hen i det uvisse. Bloch var sygemeldt allerede fra april 1798 som følge af en sindslidelse og kom derefter ikke mere på skolen. Kommissionen afskedigede ham ved årets udgang med såkaldte vartpenge.

Steinmann har utvivlsomt følt sig ilde tilpas på skolen efter denne sag. Af forhandlingsprotokollen ses det, at han var sygemeldt fra oktober måned, og en vikar blev antaget. 31/12 1798 meddelte Kommissionen, at studiosus Hallager var ansat som fransklærer i stedet for Steinmann, som man »har fundet sig beføiet af entledige«.

Den 23-årige student Steinmanns »fejl« var, at han administrerede sin rolle som lærer ud fra de normer, han som discipel i latinskolen (i Roskilde) havde set sine egne lærere efterleve. Adjunkt-instruksens opfordring til »ved ædel Velvillie at vin-

de Disciplenes Kiærlighed og Tillid« har han næppe haft forudsætninger for at forstå indholdet af, uddannet som han var som pædagog. Hans afskedigelse kunne opfattes som et signal fra kommissionen til skolens lærere om, at disciplene skulle behandles mere respektfuldt end i fortidens skole, og at man ikke tolererede uovervejende legemlig afstraffelse.

Hvor svært det var at ændre på læreradfærden i latinskolens univers, fortæller følgende par hændelser.

Skolerådet fandt anledning til i januar 1800 at udsende en rundskrivelse til adjunkterne, hvori man kraftigt advarede dem mod selv at afstraffe disciplene både korporligt eller på anden måde. De skulle i hvert enkelt tilfælde henvende sig til deres foresatte overlærer, som indgik i skolerådet, skolens dømmende myndighed. Rundskrivelsen havde ikke den tilsigtede virkning, eftersom skolerådet allerede i marts måtte indrømme over for kommissionen, at især skrivelærer Boserups og en ny fransklærer Teytauds adfærd havde givet anledning til rundskrivelsen, men »at Hr. Teytaud desuagtet, efter at have paategnet dette Circulaire, siden har overtraadt de i samme indskiærpede Forskrivter«. Man overlod derfor kommissionen at træffe beslutning om, hvad der herefter skulle ske. Teytaud blev derefter på kommissionens anmodning irettesat, ikke af skolerådet, men af rektor!.⁶⁶ Man kan altså notere, at bogtrykker Seidelin intet opnåede ved at få overflyttet sine to stedsønner fra fransk til skrivning.

Vanskeligere var det for skolerådet at gribe ind, når en fra dets egen kreds forgreb sig på disciplene. Overlærer Eiler Munthe havde først på året 1801 forløbet sig over for en af disciplene ved at slå ham. Drengens farbroder skrev et brev til skolen, men rektor Thorlacius undlod at lægge det frem i skolerådet. I stedet viste han det til Munthe og rådede ham til at drøfte sagen med brevskriveren, der trak sit brev tilbage efter Munthes besøg. Alligevel kom historien kommissionen for øre. Hvor alvorligt man tog på sagen, ses af, at hertugen af Augustenborg personlig sendte et brev til skolerådet, hvori han bad dette overrække Munthe kommissionens vedlagte skriftlige advarsel. Det hed heri, at næste gang Munthe ikke levede op til instruksens bestemmelser, ville hans sag blive forelagt kongen, og det var antagelig ensbetydende med afskedigelse. Kommissionens begrundelse var klart formuleret i skrivelsen. »Den (kommissionen) kan ikke dølge ham (Munthe) sin Forundring over, at en Lærer, der i sit hele Forhold skulle give den ham betroede Ungdom Exempel paa stræng Efterlevelse af lovlige Anordninger har kun det overtræde de bestemteste Forskrivter i hans Instrux. Disses Tilsidesættelse maa endnu i høiere Grad mishage Kommissionen, naar just derved de ufordeelagtige Følger indtræffe, som hine Anordninger vare bestemte at forebygge«. ⁶⁷ Munthe kan kun have taget advarslen til efterretning; han forblev på skolen i adskillige år og blev en værdsat pædagog og lærebogsforfatter.

Skolerådets rundskrivelse til adjunkterne og kommissionens advarsel til Munthe tilkendegiver, at man under forsøget målbevidst søgte at indføre en ny tone i latinskolens daglige undervisning, eller anderledes udtrykt, søgte at skabe en ny lærertype. Legemsstraf var for nogle af lærerne på Frue Skole stedse et brugbart disciplinærmiddel, på trods af at kommissionen prøvede at begrænse dens anvendelse ved at

forbyde den enkelte lærer at drive selvtægt og i stedet overlade skolerådet at træffe beslutning om evt. brug deraf. Lærerinstruksens ideale mål var, at disciplene skulle kunne føle sig trygge i samværet med moralsk uangribelige og respekterede lærere, hvis autoritet ikke skulle baseres på bestandige afstraffelser, men på deres kvaliteter som nok strenge, men tillige omsorgsfulde og humane pædagoger.

Naturligvis måttet det også forekomme, at disciple kunne give lærerne problemer. Nogle sager af den art skal her omtales, fordi de på forskellig måde kaster lys over forsøgsskolens lærere og deres holdning til disciplene som unge mennesker.

I skolerådsmødet 10/7 1798 besværede overlærer Nissen sig over de ubehageligheder, han havde af at skulle opleve disciplen Beckmans epileptiske anfald i timerne, »da de øvrige Elevers Opmærksomhed derved tillige afbrydes, og Tiden falder fra Undervisningen«. Skolerådet var enig med Nissen i, at denne situation var uacceptabel. Man skrev til faderen for at få ham til at melde sin søn ud af skolen, »hvor han desuden formedelst den Indflydelse, dette Tilfælde har paa hans Sieleevner, forhindres fra at drage den Fordel af Undervisningen, De som Fader naturligviis ønsker, han maatte nyde«. Det tilføjedes, at drengens anfald sammen dag »forvoldte den Lærer, i hvis Time det indtraf, ubehagelige Fornemmelser«. Brygger Beckmann reagerede hurtigt på skolens opfordring ved at udtrykke sin dybe skuffelse over skolens måde at behandle sagen på og samtidig udmelde sine tre drenge på skolen!⁶⁸

En anden sag drejede sig om disciplen Wroblewski, der »havde gjort sig skyldig i Selvbesmittelsens Last ... i hans Meddisciples Nærværelse ... og flere Gange havde begaaet denne Last i Skoletimerne«. Skolerådets flertal var oprørt over denne usædelige opførsel. De fire af overlærerne var enige om at skrive til faderen, at man så sig nødsaget til at bortvise drengen. Rektor Thorlacius mente derimod, at man ikke burde gribe til dette middel, men søge at forbedre drengen på en mere lempelig facon. Han ønskede sin dissens ført til protokols og nægtede simpelthen at underskrive brevet til orgelbygger Wroblewski. Alligevel afgik brevet. Faderen tryglede skolerådet om at ændre sin beslutning, men uden resultat. Unigheden mellem rektor og de fire overlærere bestod i en forskellig tolkning af skoleplanens 5. kapitel, 1. afsnit, stk. 11: »På dybt rodfæstet Usædelighed og de moralske Anlægs Fordærv, som og paa saadanne Laster, der kan blive farlige for Meddisciplenes Moralitet, staaer Forvisning af Skolen«. Rektor har ikke kunnet og villet se drengens adfærd som et udtryk for »en dybt rodfæstet Usædelighed«. At flertallet i skolerådet havde ret i sin bortvisning af disciplen og rektor uret i sin »Eftergivenhed«, fik han direkte at vide af kommissionen, der i en større skrivelse til skolerådet bl.a. skrev: »Kommissionen billiger aldeles Skoleraadets Forhold i Disciplen Wroblewskis Sag, da det nøiagtigen stemmer overens med Planens Forskrift, som det vilde været pligtstridigt at Eftergivenhed at tilsidesætte«.⁶⁹

Endelig skal omtales disciplen Ove Rohdes sag. Han franarrede en boghandler 1 mark i forbindelse med et skolebogskøb. Kammeraterne opdagede »Forbrydelsen« og sladrede til en af lærerne, »især fordi de vare bekymrede for Skolens Rygte«. Rohde blev dømt til af pedel Erichsen at få nogle slag i hånden med riset i nærvær af kammeraterne, »hvis Dom om Handlingens Umoralskhed Skoleraadet ei torde svække«, som det hed i en redegørelse til kommissionen. Rohde må have fortrudt

sin handling, for hurtigt rostes han af sine lærere for sin Flid og klarede sig godt ved eksamen; derfor havde man, trods hans umoralske opførsel (»Forseelsen burde ei forklares af nogen heel Fordærvelse i Tænkemaaden«), også ønsket at lade ham beholde sit stipendium. Kommissionen kunne ikke umiddelbart forstå, at en offentligt straffet discipel skulle beholde sit stipendium, hvorfor man havde udbedt sig en forklaring, som iøvrigt blev taget til efterretning.⁷⁰

Skolebiblioteket

Som nævnt havde kommissionen et reglement for skolebiblioteket og dets brug færdig allerede ved forsøgets begyndelse. Reglementet bærer præg af en fagmands tanker og viden. Man tager næppe fejl i at pege på kommissionens eget medlem, overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek D.G. Moldenhawer som dets forfatter. Skolebibliotekets hensigt var, hed det, at danne rammen om et anvendeligt lærerbibliotek til gavn for lærernes pædagogiske og faglige arbejde ved skolen,⁷¹ samt have hjælpemidler til rådighed, »som især ere brugbare og vigtige for videlysne Disciple fornemmelig i de øverste Klasser«. Bogsamlingens omfang måtte ikke være afgørende. »Det maa indskrænke sig til det umiddelbare Tarv med Udelukkelse af alt, hvad i hin Hensigt er nogenlunde undværligt, især naar store Biblioteheker ere i Nærheden«. Til anskaffelse af bøger m.v. skulle afsættes et årligt beløb på 200-250 rd. (skolens samlede årsbudget var på ca. 6000 rd.).

Skolebiblioteket rummede en bogsamling, der i vidt omfang var skabt af rektor Thorlacius. Størrelsen kan vi kun gisne om, men ud fra forskellige fortegnelser fra årene omkring 1800 må den ud over fysisk apparatur, landkort og forlæg til tegneundervisningen have omfattet ca. 2000 bind, hvoraf de ca. 700 blev solgt fra i 1802.⁷² Samlingen havde taget alvorlig skade under den store brand i 1795, hvor bøgerne var blevet smidt ned på gaden for at undgå ødelæggelse. Dog var det lykkedes rektor at få samlet størsteparten af bøgerne sammen.

Forsøgsordningens første bibliotekar blev rektors søn C.P. Thorlacius. Det var en praktisk foranstaltning, idet bogsamlingen fysisk befandt sig i rektors egen lejlighed på skolen, hvor den unge Thorlaicus også havde bopæl. Ganske vist forenkledede det den administrative side, men til gengæld besværliggjorde det adgangen til samlingen for udenforstående, der ikke kan have været meget for at skulle passere igennem rektors private rum. Arrangementet har medført en beskednen brug af biblioteket i undervisningssammenhængen.

Den 30. november 1799, altså to år efter forsøgets igangsættelse, bad kommissionen om en indberetning vedrørende biblioteket. Skolerådet overlod rektor at skrive den, eftersom han mentes at være den nærmeste dertil. Den blev dateret 17/12 1799. Det fremgår af indberetningen, at man havde indrettet sig andetsteds i skolen med en lille samling bøger anskaffet efter november 1797. Ialt 8 bogtitler, noget apparatur til fysik, nogle landkort og kobberstik til tegneundervisningen blev anskaffet i tiden november 1797 til marts 1801. Da C.P. Thorlacius pr. 1/1 1799 udnævntes til overlærer i Blochs sted, og overlærer Nissen samtidig overtog hvervet som bibliotekar, opstod der ifølge rektors responsum et problem. »(Nissen) meente ikke at kunde eller burde imodtage disse Bøger, førend det gamle Bibliothek tillige blev ham over-

draget, hvorfor siden ingen anden Aflevering er foretaget. I Henseende til det gamle Bibliothek har Skolens Rektor været af den Formeening, at, da Skolens Bibliothek efter den gamle Indretning allerede var betroet Rektor, men herefter skulle forvaltes af en anden dertil udnævnt Lærer, var det vel bedst, at Bibliotheket blev formelig udtaget og udleveret mod en Rektor derfor given Qvittering, hvorved hans hidtil havte Ansvar ophørte«. Det ligger mellem linjerne, at Nissen ikke havde villet gå gennem rektors private stuer for at passe sit arbejde som bibliotekar, hvorfor han lod rektor beholde den gamle samling.

Hvis Nissen skulle kunne overtage ansvaret for både den nye og den gamle samling, måtte de to dele fysisk forenes i mere lettilgængelige rum på skolen. Rektor anbefalede, at man blandede døren mellem rektors lejlighed og biblioteksværelset, og i stedet etablerede en ny dør mellem dette værelse og »Hørernes forrige Værelser ... saaledes at Bibliotheket kunde besøges, saavel af Bibliothekarius, som af andre ..«. Den eneste vanskelighed var, at en kakkelovn måtte flyttes, men også en ny plads til den havde man et forslag til. Disse forslag til bygningsændringer havde man, skrev rektor, forelagt Vinhandler Hoffgaard, der som kirkeværge havde tilsyn med skolebygningen. Han havde imidlertid bremset sagen under henvisning til, at kakkelovnen som følge af brandbestemmelserne ikke kunne flyttes som foreslået af skolen. Der var kommet ny kirkeværge i foråret, og han havde i sommeren 1799 accepteret det foreslåede. Nu måtte man så anbefale kommissionen at godkende projektet, før kunne der intet videre ske, og iøvrigt afvente kommissionens »bestemte Ordre, af hvem det gamle Bibliothek, som ved Ildebranden har lidt meget, skal eftersees, og til hvem udleveres«.

Dokumentet er det mest menneskelige overhovedet i den omfattende samling skrivelser fra forsøgsperioden. Det viser med al tydelighed forskellen mellem rektor Thorlacius' og overlærer Nissens personligheder. Man ser for sig den kølige administrator N.L. Nissen og bogelskeren Skule Thorlacius, der nødig giver slip på de bøger, som han har samlet gennem sine 22 år som rektor og ofret sig for at redde fra total ødelæggelse under branden i 1795. Det var rigtigt af skolerådet at opfordre rektor til som impliceret part selv at redegøre for situationen omkring skolens bibliotek!

I den kommentar til bl.a. rektors redegørelse, som kommissionen sendte til skolen 24/4 1800 – fire måneder senere! – omtales biblioteket ikke. Hvad årsagen end kan have været, så skulle der gå endnu halvandet år, før problemet med bibliotekets endelige indretning blev løst.

Det skete ved kommissionens beslutomme stilingtagen i en skrivelse til skolen dateret 17/9 1801. Kommissionen ville have indrettet en bolig i skolens øverste etage til skolens nye konrektor N.L. Nissen, i de værelser, som hidtil var benyttet af ugifte lærere. Nissen tilrådte sin nye stilling i august 1801, og det hastede derfor med at få ham installeret. De påkrævede bygningsændringer kædede man nu sammen med de utilfredsstillende forhold i biblioteket og ændrede på tingene, omtrent sådan som rektor havde anbefalet det i sin redegørelse. Han skulle afstå sin bogsamling, for at den kunne forenes med de nye bøger, indkøbt under forsøgsordningen, i et par rum øverst i skolebygningen, kun adskilt fra Nissens lejlighed med en reoldør. Skolen fik besked på ved hjælp af et hold håndværkere at få ordnet alting i løbet af

få dage; og kustos blev beordret til at være garant for, at ingen håndværker forgreb sig på bøgerne! Udgifterne talte man ikke om.⁷³

Forsøget kom altså ikke til at afprøve de administrative og praktiske sider af skolebibliotekets funktion i hverdagen. Årsagen var, at man ikke fra begyndelsen havde sørget for en fysisk indretning, der gjorde det muligt at benytte det i det daglige og integrere de nyanskaffelser, som forsøget gjorde nødvendige, i skolens eksisterende bogsamling.

Sammenfatning

Gennemførelsen af forsøgsordningen på Vor Frue Skole i København 1797-1801 var et på mange måder beundringsværdigt projekt til afprøvning af en moderniseret latinskole i dobbeltmonarkiet Danmark-Norge. Hertugen af Augustenborg, barn af oplysningstidens ideunivers, brændte for sit projekt, som han var ophavsmanden til og drivkraften i. Uden hans stædige vilje til at efterse, at alt gik som det skulle i forsøgsperioden, var det næppe blevet gennemført. Betydende nok fortæller materialet intet om, at hertugen skulle have besøgt skolen under forsøget, men det kan dog ikke udelukkes.

Materialet afdækker, at kommissionen (hertugen) benyttede sig af sin ret til at træffe beslutninger, men at den også lod skolen høre i vigtige spørgsmål. Når man alligevel kunne fristes til generelt at karakterisere kommissionens administrative stil som både bureaukratisk og smålig, skyldes det de hyppige irettesættende skrivelser. Man må imidlertid forstå, at kommissionen ønskede at disciplinere forholdene i latinskolen og således bidrage til en tiltrængt kvalitetsforbedring. Derfor optrådte man fra kommissionens side meget nøjeregnende over for Frue Skoles administration af de forelagte forsøgsbestemmelser. Derfor var man påpasselig med at kontrollere, at lærerne realiserede forsøgets pædagogiske tanker, at de passede deres arbejde og ved forfald gav skolen besked, så disciplenerne ikke spildte tiden. Og derfor var man særlig opmærksom over for de disciple, som ikke levede op til de opstillede krav.

En ikke uvæsentlig del af materialet demonstrerer en betydelig afstand imellem kommissionens ideale forestillinger og skoleverdenens virkelighed.

For det første forsøgte man ledelsesmæssigt at etablere et kollektivt ledelsesteam uden at have defineret rektorfunktionen i forhold hertil. Hurtigt indså man, at de givne rammebestemmelser ikke kunne sikres overholdt, med mindre rektor fik totalansvaret herfor. Hvad der var et velment forsøg på at inddrage lærerexpertise i skolernes interne ledelse, viste sig ikke at harmonere med en centralistiske administrativ tankegang.

For det andet var forudsætningerne for ændringer i latinskolens pædagogiske miljø ikke til stede. Således var rammerne ikke etableret for en absolut nødvendig pædagogisk uddannelse og en omskoling af forsøgets lærerpersonale til en ændret adfærd over for disciplenerne og en ændret pædagogisk praksis. Desuden manglede i adskillige fag de nødvendige hjælpemidler, ligesom der ikke var sørget for et funktionsdygtigt skolebibliotek. Og endelig var disciplenes arbejdsbyrde så belastende, at det måtte føre til et alt for stort frafald af selv de dygtigste.

Forsøgets administrationspolitiske hensigt var imidlertid indlysende. Kirkens rolle som forvalter af latinskolen som samfundsinstitution ophørte i og med forsøget på

Frue Skole; dens tilsynsopgave var historie. Derfor måtte det i centralstyrelsens interesse afprøves, hvorledes en instans til både administrativ og pædagogisk styring af samtlige latinskoler bedst kunne fungere. Kommissionen gav sig selv rollen som denne instans, men var indstillet på at overdrage opgaven til en »Overdirektion«, som ofte omtales i forsøgsordningens skoleplan, og som under betegnelsen Overdirektionen for Universitet og de lærde Skoler blev en realitet i 1805. De pædagogiske innovationer fik en sekundær plads i forsøgsforløbet. I sin iver efter at fungere som tilsynsinstans anbragte kommissionen sig selv i kontrollantens bureaukratiske rolle, uden visionært at virke som pædagogisk fødselshjælper for 1800-tallets borgerligt forankrede lærde skole for kommende akademiske embedsmænd af høj standard. Man må dog retfærdigvis tilføje, at dengang havde man næppe de relevante ressourcer til at kunne gennemføre et kvalificeret pædagogisk tilsyn.

Forsøgsordningen på Vor Frue Skole 1797-1801 blev ikke det sidste skridt på vejen bort fra middelalderens latinskole til en højere skole i større harmoni med sin samtids behov. Ordningen fortsatte fra 1801 på Frue Skole og blev samtidig indført som prøveordning på katedralskolerne i Odense og Christiania. De mange års forsøg på de tre latinskoler må utvivlsomt have haft værdi for udformningen af 1809-forordningen for de lærde skoler. Det forhold burde naturligvis gøres til genstand for en nærmere undersøgelse, men det er en anden opgave.

Noter

1. Metropolitanskolens arkivalier. Se *Gymnasieskoler – administration og arkiv* v/Erik Nørr, 1989, bd. 1, s. 123-138.
Anvendt forkortelser:
KA = Kopibog A 1797-1801
HCP = Hoved-Censur-Protokol 01.1797-1800
AR = Alfabetisk register over disciplene 1797-1835
DP = Deliberationsprotokol (Forhandlingsprotokol) 1797-1809.
2. Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet v. Ebba Waaben. Kbh. 1978 s. 26-27.
Anvendt forkortelse: KKM = DK. Kommissionen for Universitetet og de lærde skoler.
Koncepter m.v. Metropolitanskolen vedk. 1797-1802 samt registratur hertil.
3. Kgl. Resolution af 20/10 1797 vedrørende Frue Latinske Skoles Forandring.
4. De øvrige var: greve J.L. Reventlow (1751-1801), kollegiedeputeret C.F. Trant (1738-1798), sprogmanden og kritikeren Jacob Baden (1735-1804), overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek D.G. Moldenhawer (1753-1823), Sjællands biskop Nic. E. Balle (1744-1816), historieprofessor Jørgen Kierulff (1757-1810), teologiprofessor C.F. Hornemann (1751-1830), filosofiprofessor Børge Riisbrigh (1731-1809), historikeren P.F. Suhm (1728-98), Frue Skoles rektor S.T. Thorlacius (1741-1815) samt publicisten og kritikeren K.L. Rahbek (1760-1830), kommissionens sekretær.
5. KA nr. 1.
6. KA nr. 8.
7. KA nr. 4.
8. KA nr. 3.
9. KA s. 72ff.
10. KA nr. 11.
11. KA nr. 3.
12. Liebenbergs tale ved åbningshøjtideligheden er trykt i *Minerva* november 1797.
13. KA nr. 3.
14. Smst.
15. *Minerva* november 1797.
16. KA nr. 2.
17. Således i fransk, KA nr. 169.

18. DP 21/11 97.
19. Examen artium blev fra 1799 forsøgsvis afholdt af skolen selv i stedet for som ellers af universitetet.
20. KA nr. 305.
21. Instrux for Overlærerne.
22. AR
23. KA nr. 53.
24. DP 2/7 1799 og Vor Fortid I, 1917, s. 345ff.
25. KA nr. 23.
26. smst.
27. KA nr. 26.
28. Skoleplanen 5. kapitel stk. 7-9.
29. Forfriskningspladsen (= legepladsen) blev anlagt efter 28/7 1798 på et 1006 kvadratalen stort stykke af kirkegården ved Vor Frue Kirke. KKM 1800-1802 arkiv nr. 55.
30. DP 28/2 1799 og 15/3 1799 samt KA nr. 114.
31. Skoleplanen 6. kapitel stk. 1.
32. HCP, hvor disciplenes indtrædelsesdato og øvrige data er anført.
33. smst.
34. Vor fortid I, 1917, s. 345ff.
35. KA nr. 2.
36. Kgl. Resolution af 20/10 1797 vedr. Frue Latinske Skoles Forandring pkt. 4.
37. »Indberetning til Publikum om den ny Indretning ved Frue latinske Skole«, Minerva oktober 1797 s. 95ff.
38. Skoleplanen 9. kapitel
39. DP 9/12 1798.
40. Skoleplanen kap. 5, afsnit 3, stk. 1.
41. KA nr. 171 b.
42. KA nr. 2.
43. KKM 1800-1802 arkiv nr. 199 samt HCP.
44. Laubs ansøgning af 23/9 1801 til Frørup sognekald. Rigsarkivet.
45. KA nr. 2 samt KKM 1800-1802 arkiv nr. 199.
46. KA nr. 39, 40, 44.
47. KKM 1800-1802 arkiv nr. 312.
48. KA nr. 143, 171b, 283, 284.
49. Flere formuleringer i forsøgsordningens skoleplan forudsætter eksistensen af en læreruddannelse. Et pædagogisk seminarium åbnedes 1799, men nedlagdes allerede 1810 og var uden betydning for forsøget på Frue Skole.
50. KA nr. 4.
51. KA nr. 3 pkt. 5.
52. KA nr. 192 dateret 18/3 1800.
53. KA nr. 203.
54. KA nr. 3 litra A.
55. KA nr. 4, 6. kapitel 2. afsnit.
56. KA nr. 110, 113, 123, 184A, 192.
57. Se vikariatfortegnelsen i DP.
58. KA nr. 20 samt KKM 1800-1802 arkiv nr. 199.
59. Kommissionen blev forløber for Overdirektionen for Universitetet og de lærde Skoler, i 1963 undervisningsministeriets Direktorat for Gymnasieskolerne, nu Gymnasieafdelingen.
60. KA nr. 99 dateret 2/1 1799.
61. DP s. 32.
62. KA nr. 63.
63. HCP.
64. KA nr. 67.
65. KA nr. 68.
66. KA nr. 180, 192 og 203.
67. KA nr. 269 og KKM 1800-1802 arkiv nr. 290.
68. KA nr. 62, 63 og 66.
69. DP 31/5 1798 samt KA nr. 57 og 110.
70. KA nr. 192.
71. Hvad der her anbefales som standard for et lærerbibliotek, ligner til forveksling vor egen tids ministerielt udformede standard for en nyindrettet gymnasieskoles bibliotek!

72. Metropolitanskolens arkiv. Kladder til fortegnelse over skolens bibliotek 1795-1818.
73. KA nr. 171A, 203 og 305. C.P. Thorlacius' fortegnelse af 12/3 1801 over anskaffelser. Metropolitanskolens arkiv: Kladder til fortegnelse over skolens bibliotek 1795-1818.